

Från rysshärjningarna i Stockholms skärgård 1719.

D. 14 Julii nästl. kom fienden in uti Stora Harö-fiählen utanför Diurehamn med sine Galejor och stora Slupar bittida om morgonen wid pass till 3 el. 4 hundrade, seglandes alt utj liniewijs, då en Galeja sätter effter mig med många par årher både roendes och seglandes och mig uphinner wid Malmö ön, att iag måtte sättia i Land med min båt och icke utan största lifzfahra med mine barn måste taga skogen in och lämna altsammans fienden i händer . . .

Så lyder den spänningsmättade ingressen till ett »i underdånig ödmuikhet opsatt Memorial» från kaplanen på Djurö¹, och liknande vändningar möta, mer eller mindre klart utsagda i andra skrivelser om ryssarnas härjningar i Stockholms skärgård sommaren 1719. Trots akternas ämbetsmässiga karaktär förnimmer man den underton av maktlös vrede och bävande skräck, som besjälade denna landsändas olyckliga invånare, »då de till at salwera sitt lif måst flychta bort på sine båtar, utan at de haft tid eller rådruum för fiendens hastiga annalkande, at rädda det ringesta af sin ägendom».²

Alldeles oväntat kom dock ej angreppet. Trots samtidigt bedrivna fredsunderhandlingar hade nämligen tsar Peter hela våren varit sysselsatt med att samla en stor flotta, och han hade med full avsikt ej gjort någon hemlighet av sina rustningar. Oroande rykten nådde Sverige, att denna flotta var avsedd att sändas mot vårt land, och för var månad flyttades eskadern närmare de svenska vattnen. Till vårt försvar hade visserligen redan i juni månad ett tiotal fartyg efter brådskande utrustningsarbeten i Karlskrona sänts upp till Stockholms skärgård.³ De beordrades dels som skydd för Vaxholmsinloppet, dels att rekognoscera farvattnen utanför Sandhamn och Arholma, men de sistnämnda fartygen drogos sedermera inom skärgårdsbältet. Svenskarnas underrättelseväsen synes även ha fungerat ganska bra, ty första dagarna i juli nåddes rådet

¹ RA, Stora Nordiska krigen, vol. 150 (cit. RA 150).

² Kammarkollegii arkiv, 1:a provinskontoret Vol. 113 fol. 79 (cit. K. Koll. 113).

³ H. W r a n g e l, Kriget i Östersjön 1719—1721. Sthlm 1906, sid. 66 ff.

av alarmerande rykten och varskodde i sin tur landshövdingarna att vidtaga åtgärder för ett befarat anfall. Den 6—8 juli hade nämligen en förkrossande flotta samlats vid Lemland på Åland. Den bestod av en skeppsflotta om 21 linjeskepp utom fregatter och småfartyg, men än mera hotfull syntes en galärflotta om 132 fartyg samt 100 skärbåtar, avsedda för inre farvatten och med sammanlagt 26,000 soldater.

Bortsett från försvarsanordningarna vid Vaxholm och Stäket hade emellertid föga vidtagits för att från svensk sida möta det sedan länge fruktade anfallet. Örlogsflottan, som till skillnad från skärgårdsflottan synes ha varit den ryska jämbördig, hade ej i tid utrustats för att hota och oroa fienden. Kanske hade dess uppträdande rent av kunnat förmå ryssarna att helt avstå från sitt företag. Prins Fredrik av Hessen, svenska arméns generalissimus, synes ha varit av den åsikten. I ett brev av den 14 januari 1720 till drottningen säger han sig »tidigt nog anbefalt Flottan i Carlsrona att utlöpa och framkomma, i ty, der någre få Krigs Skiupp allenast warit för handen, Fienden aldrig skulle hafwa vågat sig att detachera sina små Fartyg så långt bort... Wist är det, att så framt några Skiupp allenast warit i Siön, hade man på någre ställen lätteligen kunnat innestänga fiendens skingrade macht och tillsluta den återvägen.»¹

På grund av otillräckliga kontanta tillgångar utfördes arbetena i Karlskrona emellertid mycket långsamt och ofullständigt, och utöver de i juni uppsända fartygen kunde ingen hjälp lämnas. Vad försvaret framför allt saknade, var en skärgårdsflotta, bestående av mindre, lätt manövrerade fartyg, ty linjeskeppen skulle aldrig gjort sig gällande i skärgårdens trånga vatten mot ryssarnas galärer och småbåtar. Skyddet kom därför att bero av armén, men de fåtaliga, i dessa landskap förlagda trupperna skulle aldrig ha kunnat fullständigt skydda kusten, utan endast försvara ett mer eller mindre viktigt, begränsat område. Dålig organisation och bristande förutseende ledde vidare till att även lantförsvaret på de flesta platser helt saknades eller visade sig för svagt. Rådets skrivelse till landshövdingarna att båda upp allmogen utsändes för sent och efterföljdes för övrigt ej alltid. På sina håll kom nog folket tillstådes men saknade då befäl eller ledande myndigheter.² Med bävan emotsåg man därför ryssarnas annalkande, och de läto ej länge vänta på sig.

I kvällningen den 10 juli löpte hela tsar Peters eskader ut från sin

¹ HSH 23 sid. 112—113.

² Jfr A. Q u i s t, Ösmo, en Södertörnsförsamlings historia, del I, Sthlm 1930, sid. 100.

åländska ankarplats med kurs mot de uppländska skären. På grund av insättande tjocka vågade endast galärflottan fullfölja överfarten, men utan missöden hade dess fartyg vid fyra-tiden på eftermiddagen framträngt ända till Kapelskär på Rådmansö, där de ankrade. En svensk postering därstädes hade utan strid dragit sig tillbaka till Nänningesund, medan bönderna ävenledes, »som under en Tysk Capitain tillförende enrullerade varit, sig skingrat och bortskyndat».¹ Ryska skeppsflottan kryssade tillsvidare utanför kusten »at Gallererna betäcka», men då tsaren redan samma morgon till sin lättnad erfor, att den svenska flottan ej syntts till, återvände örlogseskadern till Lemland.

Ledare för galärflottan voro furst Feodor Apraxin och Michail Galitzin. Med hjälp av tillfångatagna ålänningar eller ordsbor — »dem han med svårt handterande velat til hvarjehanda underrättelser och vägvisande tvinga» — visade sig ryssarna förvånansvärt hemmastadda i våra slingrande skärgårdsleder, och de sades även ha varit väl utrustade med kartor.

Tsarens instruktioner för expeditionen voro enkla och tydliga. Man skulle härja och bränna så mycket som möjligt, men egendomligt nog framhölls samtidigt, att man ej skulle beröva invånarna något eller göra dem någon förtret. I verkligheten följdes ej direktiven härvidlag, men avsikten var sannolikt att med detta förfaringssätt ställa den ryske självhärskaren i en gynnsam dager, såsom den milde monarken, vilken blott genom den svenska regeringens ovilja att sluta fred tvangs till dessa åtgärder. I samma anda talade ett här och var utspritt manifest från tsaren, vilket emellertid blott i Norrköpingstrakten synes ha värvat några samtida »femtekolonnare».²

Uppehållet vid Kapelskär blev endast kortvarigt. Redan efter en dag avsändes en mindre eskader under generalmajor Peter von Lacy på härjningståg norrut, och torsdagen den 13 juli gav sig Apraxin söderut med huvudflottan. Med hjälp av samtida berättelser, rapporter och brev och i synnerhet genom de av kronan igångsatta utredningarna av härjningarnas omfattning och ekonomiska betydelse kan man någorlunda följa ryssarnas framfart, och av detaljuppgifter från flera platser även sluta sig till det allmänna förloppet.

»Till föllje af Baronens och Landzhöfdingens, Högwälb. Hr. Olof Törnflychts ankomne Bref» upprättades till vintertingen 1720 förteck-

¹ Handlingar til Uplysning af Swenska Historien samlade af E. F a n t. Upsala 1789; sid. 95 (cit. Fant).

² J. H u l t i n g, Ryssarnas härjningar på Sveriges östra kust. Sthlm 1913, sid. 28.

ningar, »som Uthwijsar dhe Hemman och Läganheeter, hwilcke Åhr 1719 äro af Fienden Ryssen förbrände och Ruinerade wordne, så till huus och Byggninger, som Löö's ägendomb». Av dessa framgår, vilka byar som hemsöktes, och stundom meddelas även intressanta detaljer utöver de schablonmässiga fakta och lamentationer, som protokollen vanligen innehålla. Det förefaller dock, som om många hemman ej alls blivit upptagna. Detta är så mycket märkligare, som längderna skulle ligga till grund för lindringar i skatterna, och man av denna anledning kunde förmoda, att så många som möjligt skulle anmäla sina lidna förluster. Kanske hade i många fall gårdarna helt övergivits, och deras bebyggare flyttat till andra trakter, uttagits i krigstjänst eller omkommit. Bristande nit och ordning från undersökningsnämndens sida synes emellertid även ha bidragit till att vissa längder blivit så summariska och ofullständiga. Redan vid tinget den 5 februari i Värmdö socken framhölls sålunda, att den företedda längden ej var tillfyllest, men då andra handlingar sakenades, blev man nödsakad att använda den.¹

På grundval av tillgängliga uppgifter har emellertid här gjorts ett försök att kartografiskt framställa den fientliga eskaderns färd genom skärgården och att samtidigt ange härjningarnas omfattning.² Kartan (se bil. s. 48—49) anger alla de hemman, för vilka man har belägg, att de brändes. Som jämförelse ha även utlagts beteckningar för alla övriga, inom skärgårdsområdet belägna byar samt på fastlandet för de allra närmast kusten liggande, vilka synas ha skonats, men vars öde man ej säkert känner. I några fall kan man nämligen ställa sig tveksam. Det är från några platser känt, att ryssarna farit förbi eller visat sig i närheten, och att

¹ K. Koll. 113, fol. 50.

² Kartan omfattar kustområdet från Björkö-Arholma i norr ned till Landsort i söder. Med nutida sockenindelning motsvarar detta främst följande socknar: Bro, Vätö, Björkö-Arholma, Rådmansö, Länna, Blidö, Roslags-Kulla, Österåker, Ljusterö, Möja, Djurö, Värmdö, Ingarö, Bo, Gustavsberg, Tyresö, Dalarö, Nämndö, Ornö, Utö, Österhaninge, Västerhaninge, Ösmo och Torö samt — helt eller delvis — även andra socknar, belägna innanför nu nämnda, längre åt väster.

Till dessa inre socknar nådde aldrig ryssarna, och även i exempelvis socknarna i närheten av Vaxholm och vidare norrut längs fastlandskusten voro, som synes, härjningarna obetydliga. I dessa kustområden ha vidare beträffande ej brända hemman endast de närmast stränderna belägna byarna markerats. För Sorunda socken, belägen på Södertörns västsida måste dock påpekas, att varken härjade eller skonade byar markerats. Denna socken når blott med sin östra hälft in på kartan och räknas för övrigt ej till Stockholms skärgård. Det mindre antal av socknens gårdar, som rätteligen ligga inom kartområdet, ha därför uteslutits, även om härjningar förekommit.

de då skulle ha avstått från härjningar förefaller egendomligt. Tillgängligt material innehåller emellertid ej definitiva uppgifter, varför frågan om dessa byars öden måste lämnas öppen. Att i detalj ange fiendens rörelser har av detta och andra, praktiska skäl ej heller varit möjligt, varför endast huvuddragen av eskaderns färder kunnat markeras.

Intressant är att följa den väg, ryssarna togo. På grund av obekantskap med våra i sanning svårnavigabla farvatten, ville Apraxin ej ge sig för långt in i de villsamma lederna, där risken av motanfall även var större, utan tog en yttre väg. Rykande ruiner betecknade hans stråt genom Blidösund, där han på sin färd sydvart brände Furusund, Yxlan, Alsvik och Glyxnäs. Det är tänkbart, att han sedan sökte sig fram öster om Ö. Lagnö, ty innanför liggande byar blevo först senare brända. Via Husarö och förbi Särso nådde man mot kvällen Möjas västsida, där man av allt att döma lade bi för natten. Den led man sålunda följt — säkerligen med hjälp av hemtama ålänningar eller roslagsbönder — utgjorde en urgammal segelled, som omnämnes så tidigt som 1219 i Waldemar Seiers bekanta, ofta citerade jordebok.¹ Fördelen med denna yttre väg var för ryssarna, att de färdades över öppnare vatten, där eventuellt mötande svenska fartyg lätt kunde upptäckas, och där den ryska eskaderns övervikt alltid kunde göra sig gällande bättre än i trånga sund. Vidare skymtade man hela tiden havet mellan kobbarna, vilket kanske kändes som en förbindelselänk med ryska örlogsflottan.

Tidigt på morgonen den 14 juli lättade man ankar från Möja och styrde ut på Kanholmens vida vattenspegel. Huruvida alla småöarna väster om leden liksom Möjas byar brandskattades på samma gång framgår ej. Som senare skall visas, hade ryssarna för övrigt god tid på sig att genomsnoka dessa farvatten. Det var i alla fall vid detta tillfälle, som ryssarna gjorde sin effektfulla entré på Kanholmen eller dåvarande Haröfjärden, så som redan i inledningen till denna uppsats skildrats av den skräckslagne Djurökaplanen. De många fartygen måste ha gjort ett imponerande om också skrämmande intryck, då de i till synes oräkneliga massor bredde ut sig över den morgonstilla fjärden. Sannolikt var det inemot 200 fartyg, men om prästen räknade litet i överkant, må ingen förtänka honom det. Man antar, att eskadern delades i trakten av Djurö, varefter en mindre avdelning fullföljde härjningarna runt Brevikssundet

¹ Se närmare härom A. H ä r l i n, Navis 1936 nr 2 och Till Rors 1942 sid. 322 samt A. J a n s s o n, Skärgårdsliv i forna tider, Sthlm 1934—35, del II sid. 13 ff.

och på Malmalandet, medan de övriga fartygen fortsatte söderut. Att exakt fastställa datum för angreppen på de olika byarna både här och annorstädes går ej, då längderna ofta blott anmärka, att de »afbrändes in Julio åhr 1719» eller »härjades uti Julii och Augusti Månader».

Vidare antyda samtida skrivelser, att enstaka galärer hela tiden synnerligen ogenerat foro omkring på egna expeditioner, och förut förbigångna hemman kunde då ha ödelagts. I varje fall framgår, att Runmarö, Nämdö och sydligaste delen av Ingarö härjades under dessa veckor. Redan dessa första dagar gjordes ett försök att tränga fram genom Baggensstäket, men då detta befanns spärrat, inskränkte man sig till att härja i omgivningarna. Därvid förstördes greve Nicodemus Tessins sätesgård vid Bo samt flera gårdar runt Kilsviken och på Farstalandet. Högvälborne herr greven led en betydlig förlust enligt en av honom vid tinget samma år inlämnad »Specification uppå den medelst den grymme fienden Ryssens härjande och brännande wid Boo ladugård lidne skada, som sig bestige till 53,810 d:r kmt — förutan hwad högbem:te hans höggrefliga Excellence lider igenom fartens igenkastande wid Stäket». Tydligt ägde Tessin rätt att inkassera bompennningar för farten genom Baggensstäket. År 1719 hade emellertid sundet avstängts genom flera sänkta prämar, och som ersättning för uteblivna bompennningar krävde därför greven ej mindre än 38,000 daler kmt »hwilket i Protokollet blef anført».¹

Ej heller de fattiga hemmanen på småöarna utanför Tyresölandet skönades. Älgö, Gåsö, Ägnö och Gränö nästan rensades från såväl löst som fast, och krogarna på Ekholmen och Små-Dalarö nedbrändes »med all inreda». Även själva Dalarö samhälle råkade illa ut. Det ståtliga värds- huset med »KrogareBygningen, hel ny med 2:ne Wåningar, under af Steen med 3 st. stora kiällare och 1 stor Kiällare Stugu . . . Öfra wåningen med 2 Sahlar och 4 Kamrar, stort kiök och Farstugu . . . samt fullkombl. wind och 2 dubb. Brädtaak . . . Nederlades uti aska. Noch Een stoor Bygning hehl Ny . . . bestående af een stoor Sahl, 5 Kamrar, stort Kiöck och stor Förstugu med 2 Contoir och trappa uti Winden» samt uthus blevo lågornas rov. Tillsammans värderades husen till nära 30,000 daler kmt. Enligt en annan längd angives, att utom krogen blevo hus och egendom för nio lotsfamiljer, fem tulltjänstemän samt några andra där boende förhärjade av fienden.² Ryssarna försökte även att från Dalarö

¹ RA, Domböcker, Sthlms län nr 42, fol. 322.

² RA 150.

sätta in en attack landvägen mot huvudstaden med en kosacktrupp, men denna mötte motstånd och vände snart.¹

Det var ett genomgående drag, att så fort fienden befarade militära motåtgärder eller märkte, att försvarare voro tillstädes, drogo de sig tillbaka eller togo en annan led. Från Dalarö gåvo de sig sålunda iväg söderut runt Ornös utsida endast av fruktan för Dalarö skans, trots att detta betydde en omväg. Den lilla befästningen kunde däremot ej hindra, att Ornö brandskattades såväl på ostsidan som på den mot skansen vetande västsidan. Ryssarna vågade sig även in mot Gälö och Sandemar enligt vad några svenska officerare berättade, som utsänts på rekognoscering, men om härjningarnas omfattning i dessa trakter ha längderna ingenting att förmåla. Att trakten skulle ha skonats förefaller ej sannolikt.

Runt Mysingen lägrade sig brandröken tät och tung de följande dagarna. Den 16 juli hade de första fartygen angripit Utö, vars gruvor och många byar alldeles avbrändes. Samma öde drabbade Muskö, varefter fastlandet innanför attackerades på flera ställen, även om mindre posteringar här och var lyckades avskräcka ryssarna, t. ex. vid Häringe och Hammersta, där en kapten Johan Aminoff utställt vakter längs stränderna.²

De ryska brännarna arbetade med en effektivitet, som i dessa trakter knappast lämnade någon gård orörd. Vi se av kartan, hur både öar och fastland här mer än i den övriga skärgården synas ha fallit offer för de härjande fienderna. Antingen utförde dessa sitt hemska värv med större noggrannhet här, eller också beror vårt intryck av att så varit fallet helt enkelt på en omsorgsfullare och mer systematisk redovisning. Särskilt illa åtgången förefaller trakten omkring Nynäs ha blivit, och grannsocknen Sorunda — varav stora delar faller utanför kartan och därför ej alls markerats — blev nästan lika grundligt förhärjad i samband med det anfall, ryssarna gjorde den 21 mot Södertälje.

Bortsett från mindre angrepp av enstaka spanare eller från tillfälliga posteringar synes skärgården under sista veckan av juli ha fått något rådrum. Ryska eskadern var då på härjartåg i Östgötaskären, men den 4 augusti visade den sig på nytt utanför Landsort. Sedan uppehöll sig fiendeflottan nära en halv månad åter i farvattnen utanför huvudstaden, och det var under denna tid, ett nytt, allvarligare försök gjordes att forcera Baggensstaket den 13—14 augusti. Träffningen resulterade emel-

¹ W r a n g e l a. a. sid. 79.

² Q u i s t, a. a. sid. 101 ff.

lertid i överstarna Fuchs och Dalheims bekanta seger, och Apraxin tvangs att uppgiva sina planer att här nå in till Stockholm. Han uppehöll sig därefter en tid vid Möja men synes ha beordrat sin flotta norröver i smärre avdelningar under de närmaste dagarna.¹ En grupp fartyg under befäl av en viss Smajewitch tog sig in mot Lindalsund och Saxarfjärden, varvid bl. a. Sunds säteri på Värmdö brändes. Inåt Vaxholm vågade de sig dock ej utan sökte sig sedan upp mellan Ljusterö och fastlandet och anlände den 18 augusti till Kapelskär. På sitt samvete hade de då även Fåglarö, Mörtsunda (på Ljusterö) och det bekanta Östanå, vilket sistnämnda ägdes av ätten Wrede. Apraxins övriga fartyg hade under mellantiden härjat några tidigare »glömda» byar på och kring Blidö, och alla fartyg möttes nu vid Söderarmsleden.

Hit kom även den tidigare omnämnde Peter von Lacy efter välförrettat värv längs norra delen av kusten. Hans expedition kan här blott flyktigt omnämnas, endast hans härjningar runt och norr om Norrtäljeviken äro med på kartan. Här brändes emellertid både på uppvägen vid »fienden Ryssens första ankomst till svenska skiärgården», då Arholma by hemsöktes², samt den 18—19 augusti, då bl. a. Norrtälje liksom Tjockös 18 hemman lades i aska. Arholmas strategiska läge måtte von Lacy ha insett, ty det heter i tingsprotokollet att »fienden på denna ö först fattat sin postering och sig dersammastädes 5 à 6 veckors tid uppehållit med folk och någre fartyg».³ Även på andra platser synas sådana hållpunkter ha upprättats för att trygga förbindelserna mellan eskaderns olika grupper. Jonson anser sålunda, att en rysk besättning varit förlagd på Möjas västsida⁴, och Quist talar om en mindre postering på Himmelsö öster om Nynäs⁵. Något nöje för grannskapet torde dessa ryssläger ej ha varit. Man kunde ju aldrig känna sig säker, varför också bönderna, som flytt »i fruchtan för fienden ej dristat sig till byen, hålst som fienden, sedan han första gången afwikit, kommit andra gången igien, förutan det at han ständigt farit der förbi med sine fahrtyg och Galeyer».

¹ Wrangel, a. a. sid. 82.

² Beträffande datum, som anges till »den 3 Julii» måste här påpekas att det sannolikt föreligger något misstag från skrivarens sida, ehuru uppgiften står på flera ställen. Hade anfallet verkligen ägt rum vid detta tidiga datum, skulle det ögonblickligen inrapporterats, även om det blott gällt ett ryskt försök att pröva de svenska försvarsanordningarna.

³ K. Koll. 113 fol. 79.

⁴ E. Jonson, Ryssugnarna på Möja. Till Rors 1941 sid. 130.

⁵ Quist, a. a. sid. 104.

I närheten av ryssarnas lägerplatser finkammades hela bygden under otaliga provianteringsexpeditioner. Från exempelvis Väddö-skärgården berättas, att »hela tiden medan fienden var norr ut, hade 10 stora Ryska fartyg legat utom By holme i Wäddö sokn, af hwilka folk blifwit satt i land, och lika som gått uti skall, at Innevånarne med deras egendom och kreatur uppsöka . . . der de ock, med de vid Byarne öfverkomne och sammanbragte hemqvarnar, malit, och et stort antal af bakugnar sig gjort, samt med bröd sig försedt».¹

I det dubbla syftet att skaffa proviant och att samtidigt genom ut-hungring knäcka kustbygdens befolkning, härjade ryssarna vilt bland boskap och sädesfält. Anfallens karaktär av överrumplingar på försvarslösa byar med systematisk förstörelse av all värdefull egendom, nyttoföremål och produktiva realvärden framgår med önskvärd tydlighet redan av några citat ur tingsprotokollen. Överallt nämnes, hur skärgårdsborna »mistat all sin boskap förutan en och annan, som kommit at behålla en koo eller två, som fienden ej fått fatt», eller hur »alt brändes med inbergat höö . . . och sedan fienden den 17 aug. återkommit hafwa de — bönderna — jemwäl mistat sin säd». Där säden ej var mogen, och ej av ryssarna hann tillvaratagas, erfar man, »hur höö och säd blifwit för dem — innevånarna — förtrampat och bortskiämt». På sina håll hade visserligen bönderna »sedermera sökt at berga något af höet och säden, som dock till största dehlen warit förskiämt». Oftast angåvos helt enkelt åkrarna vara »igrund fördärfwade».

Till skadan på årets gröda och skörd kom förlusten av den lagrade spannmålen, vilken befolkningen endast i undantagsfall tycks ha fått med sig vid den brådskande flykten. Den förut citerade Djurökaplanen, som delvis erhöll sin lön i säd, förlorade sålunda enligt egen uppgift tjugo tunnor spannmål i råg, korn och malt, en bonde på Fjällång — utanför Ornö — miste 10 t:r korn, 4 t:r ärtor, 1 t:a bönor och 30 t:r rovor, en annan på Näm dö 12 t:r råg, och en Pär Olofson på Gränö blev av med 2 t:r ärtor.

Den boskap, som man tillfälligtvis hunnit dölja i skogen, letade ryssarna snart upp — större voro i de flesta fall ej betesområdena. I triumf drevs den ombord på skeppen, om den ej genast slaktades och anrättades. På Yxlö berättas bönderna efter fiendens besök endast ha påträffat kreaturens avhuggna huvuden på den äng, där korna gått och betat, resten

¹ Fant, a. a. sid. 120.

hade införlivats med fartygens proviantlager. Platsen kallades därför Hornskalleviken.¹

Bläddrar man i protokollen inser man snart, vilken hård skattning av boskapsstocken, rysshärjningarna inneburo. Visserligen specificeras blott ett mindre antal fall, men av dessa och övriga, i allmänna ordalag angivna förluster framgår, att kreaturen varit ett eftertraktat byte. Bland dem som i detalj angåvo sina förluster, var den olycklige själasörjaren på Djurö, som miste fem kor och tolv får förutom diverse småboskap. Bonden på Mörtö förlorade »9 st. stora Koor à 100 d, 1 quijga 2 åhr gl 36 d, 2 st åhrsgl Kalfwar à 18 d, 23 st gl Fåår à 9 d och 8 Swijn 92 d». Enbart boskapen representerade sålunda för honom en kapitalförlust på över 1,200 daler förutom deras nyttovärde. Östansviks säteri på Nämndö måtte ha hållit en fin besättning, ty där nämnes bl. a. en stor skånsk oxe, värderad till 300 daler och sex tyska får. Mycket stor förlust gjorde också bonden Jöns Pärson på Fjällång, som ej synes ha lyckats rädda ett enda djur. Ej mindre än 10 kor, 2 kvigor, 1 oxe, 27 får, 18 getter och 6 svin blevo nämligen här fiendens byte. Värdet av dessa kreatur angavs till över 1,800 daler, vilket för dåtida förhållanden var en betydlig summa. Det är förvånansvärt, att ett så pass litet utskärsgårdshemman höll så många djur, men kreatursskötseln betydde på sätt och vis mera då i bondens hushållning. Även mindre öar, t. ex. Gränö innanför Dalarö redovisade många förlorade kreatur. Här blev man av med en rustningsgill häst, 11 får, 29 getter och 4 svin. Eftersom inga kor nämnas, kan man förmoda, att de hunnit räddas över till Tyresölandets djupa skogar, innan ryssarna börjat sin skallgång på den lilla ön.

Men fienden nöjde sig ej med att skatta bygden på säd och boskap. Expeditionen var ju utsänd att bränna allt i sin väg, och det gjorde den med besked. Varje by eller hemman, som syntes från sjön, fick en påhälsning, och vad kringströvande ryssar längre inåt land upptäckte, stacks även i brand. »Alt är upbrändt, så Man- som Ladugården» är ett ständigt återkommande uttryck i längderna, och »Helt spolieerade i aska lagde» heter det om byarna i Blidösund. Södra skärgårdens mera noggranna rapporter äro fyllda av listor på boningshus och bodar av alla de slag, vilka samtliga gått till spillo. Älgö, som blott räknades för $\frac{1}{2}$ hemman, redovisar 3 stugor samt 12 fähus, lider eller bodar, och vid Dalarö värdshus lades utom huvudbyggnaderna tio uthus av olika storlek

¹ Quist, a. a. sid. 103.

i aska. Som exempel på vilken bebyggelse, som kunde uppstå kring en enstaka gård, må följande lista anföras för Fjällång, $\frac{1}{2}$ hemman:

2 stora Stugur, Camar och Förstugu	900 daler kmt
4 skiöna Bodar à 200	800
1 Ny Mured och Upbyggd Kiällare med 2 rum	300
1 fullkomb. Badstugu med flere nödvändige huus	200
Tröskelada med Boda fullkomb.	600
Fäähus med Foderlada	400
Fäärhuus och geethuus med 2 rum	300
Stall med foderlada	300
1 stor Foderlada med Wagns & Swijnhuus	200
1 Siöbod med stoor SiöBrygga	400

Sammanlagt blir det fjorton byggnader, och även om både material och arbetskraft kunde fås mot en billig penning, skulle det som synes kosta bonden 4,400 daler att återuppbygga sin gård.

Ryssarna tyckas ha haft en egendomlig mani att till varje pris demolera spisar och ugnar, något som de alltid genomförde, även där stugan av någon anledning undgick att brännas. För Dalarö värdshus nämnes särskilt »alla spijsar med Järn och Spiäld» och likaså för Gränö omtalas, att »3 stora Spijsar med Järn [och] Spiäld [voro] aldeles nederrefne och Järnen bårttagne». På samma sätt förstörde de alla slags bruksföremål för hushållet, jordens skötsel och fisket. Där man i tingsprotokollet gjort sig besvär med att specificera förlusten, erhålles en god bild av de »huusgeråd, grytor, faat, tallrickar, skiedar, kaar, tunnor, Bijlor, Yxor och all andor redskap», som ingick i gårdens utrustning. Ibland angivas de blott med det ganska målande uttrycket »kopp som kaar», och värdet av enbart detta lösöre stiger mångenstädes till 2,000 daler. Till flera hundra dalers värde upptaga förteckningarna »jämbwähl Noth, skiötar, näät, Båther och all Siötüg», vilket allt innebar långvarigt avbräck för övrigens huvudnäring, fisket, »hwarmed de som boo i schieren söka sin föda».¹

När åkrar och halmdösar, storstugor och bodar stodo i ljusan låga under dessa varma sommandagar, hade elden lätt att gripa omkring sig, även där den ej avsiktligt spreds av fiendens brandfacklor. På de flesta ställen gick därför även angränsande skog till spillo, och detta betydde ökade förluster för invånarna i en större omfattning än man vanligen föreställer sig. Skogen var nämligen den inkomstkälla, »hwar af desse hemmans åboer warit wane att giöre sine utlagor», och som ofta varit

¹ RA 150.

»deras förnämsta näringsmedel». Som exempel kan nämnas, att bland Fjällångs tillspillogivna egendom märkes ej mindre än 1,050 famnar ved, till ett värde av 12,450 daler, vilket ger en uppfattning om avkastningen från en till och med så liten och nära havet liggande ö. Skogen därstädes, som beskrives vara »1 Muhl lång och stor $\frac{1}{2}$ muhl bred igenom, stoor Mast- och timmerskog», värderades till 30,000 daler. Om Utö heter det, att »all skogen har blifwit förderfwat, och till större delen Opbränder, som war det aldrig bästa på hela Uthöen . . . hwilcken skada til det aldrig ringaste skattas för 12,000». Där skogen bränts, blev det också ytterst svårt att skaffa nytt virke för att bygga upp de nedbrända husen, och för flera byar antecknas som ytterst betungande, att »de ifrån andra orter måtte sig byggningswärke förskaffa». Hur omfattande förstörelsen av skogen var, framgår bland annat av samtida lantmäterikartor. Lantmätaren Lars Kietzling skriver sålunda i expressiva ordalag om Lådna, att »skulle man nu på en gång hugga all befintlig skog . . . kunde man neppel:n ihopa sambla 10 Båtlaster wed, som woro dugl. i Stockholm at försällia».¹

Härjningarna omfattade ej blott ödeläggelse av hemmanen genom eld och brand, utan som redan antytts förekom även ren utplundring av de oftast fattiga invånarna på deras fåtaliga skatter, något som var helt emot tsarens instruktioner. Vår så hårt prövade prästman på Djurö talade nog sant, när han beskrev, hur han »medh hustru och barn så när nakota och barfota kom undan, allenast att behålla lifwet», och nu var »totaliter ruinerat worden». Samma öde drabbade prästen på Nämndö, som oförmodat överraskades av ryssen, då han satt vid sitt »bönedagz-arbete». Även han »kom alldeles blått och bar undan, fick icke bärga det ringeste, ingen hatt på sitt hufwud, inga skoor på fötterna, utan måste han med hustrun gå barfota till Stockholm ifrån Dahleröö». Verkligt elände råkade kaplanen på Blidö i, ty sedan han förlorat sitt boställe Yxlö, hade han ingenstans att taga vägen. Han hade resten av sommaren »in på hösten måst med hustru och barn hafwa sitt tillhålld uti en kajuta på en gammal båat, men sedan öfwer wintren uppehållit sig uti en gammal badstugu».²

Präster kunde, som av här anförda citat framkommit, ge målande skildringar av de olyckor, de själva och familjerna råkat ut för. Den skrivelse av Johan Helistadius på Djurö, som finnes bevarad, och till

¹ Lantmäteristyrelsens arkiv, sign. A. 119: 71¹, 1732.

² K. Koll. 113, fol. 173.

vilken tidigare hänvisats, är så typisk, att den förtjänar att i sin helhet citeras. Trogen den svenska seden att gå med sina personliga bekymmer »till kungen fram» vänder sig denne Herrans tjänare direkt till regenten Ulrika Eleonora, som med ödmjukt smicker och underdånigt tal anropas av den klagande. Hans brev lyder som följer:

Stormechtigste Allernådigste Drättningh

Den store och iblandh människior oförliknadh barmhertigheet, mildhet och Warkunsamhet, hwarmedelst Eders Kongl. Majjtt de Nödhlidande omfambnat hafwer, låckar mig fattige och nu aldeles usle Prästeman inför Eders Kongl:e Majjtz höga Kongl:e Trohn att nedfalla, medh bittra tårar mig beklagandes, huru såsom iag, som wijdh Diurhambnd försambling uthi skiären och stora skepleden i många åhr Predikant warit, nu aldeles sistleden tisdag el:r de 14 juli är af Ryssen totaliter ruinerat worden, i ty att fienden tog ifrån mig båat och all min lilla egendomb samt uppbrände min huus och gårdh, så att iag medh hustru och barn så när nakota och barfota komma undan allenast att behålla lifwet, och gingo wij sedan ett heelt dygn Natt och dagh medh mina barn i skogen emellan Ryssar och Eldar uthan mat och uppehälle. Och äger iag nu ingen book mera att läsa uthaf, inga kläder åth mig, min hustru och barn. Gudh wällsigne Eders Kongl:e Majj:tt, som mig fattige Prästeman till uppehälle 20 Plåtar allernådigst meddelt hafwer, af hwilka störste delen i denne dyre tijden äro redan till födan uthgångne. Inga Kläder hafwer iag att liggia uppå, intet huus att luta mitt hufwudh under, inga penningar att kiöpa alt sådant före; Så att iag intet weet, hwart iag mig i mitt ålende wända skall, uthan först till Gudh och sedan till Eders Kongl:e Majjtt:z milda hiertelag emot Ålendige meniskior, medh tröstrik försäkran och underdånig böön, Eders Kongl:e Majj:tt warder mig i min stora Nöd allerdånigst hielpandes, och medh någon upprättelse hugswalandes i Gudh, som alla potentaters hiertan i sina handh hafwer, han böje nu Eders Kongl. Majjttz hierta till barmhertighet emot mig fattige Prästeman. Gudh i himmelen beder iag trol:n, han wille bewara Eders Kongl:e Majjttz ifrån alt ondt, samt bekröna Eders Kongl:e Majjtt medh all timmelig och Andelig Wällsignelse, Och iag fattige Prästeman, som Eders Kongl:e Majjttz höga Nådh aller underdånigst afwachtar förblifwer

Stormechtigste Allernådigste Drättningz
Eders Kongl:e Majjttz
Allerunderdånigste Troplichtigste Tienare och Tro-
innerlige förebediare in i döden

Johan Helistadius
v.d. minister in Diurhambn.

Efter denna i tungt vägande ordalag formulerade vädjan¹, följer sedan ett i mer saklig ton hållet memorial över den lidna förlusten med ett

¹ RA 150.

noggrant specificerande av ägodelarna. Där upptagas utom bostad, kreatur o. d. diverse persedlar alltifrån »en Biblia och många andre Böcker som en Prästeman mycket angelägne äro» till »nödvändige och tarfwlige husgerådhsaker». Även värdeföremål, såsom en silverbägare om 7 halvstop, några tenntallrikar samt »Brudkläder och Skrud till 200 dlr» angivas i förteckningen.

Minst lika kunniga som prästerna i att skriftligen framhålla sina förluster på grund av de ryska härjningarna voro de adelsmän, som ägde sätesgårdar i dessa trakter eller njöto skatteinkomster av skärgårdshemman. Det är bland annat genom två bevarade sådana skrivelser, som vi så väl kunnat studera härjningarnas omfattning i Stockholms södra skärgård.¹ Det innehållsrikaste av dessa aktstycken utgör den förteckning, som Gustava Gyllenstierna lät upprätta över skadorna på de henne underliggande hemmanen. Skrivelsen gäller »den skada, som fienden Ryssen igienom dess grufweliga och förskräckeliga Brännande och härjande uti Julii och Augusti Månader 1719 föröfwade på min Sättegård och Skiärjehemman uti Södermanland, Sotholms härad, Österhanninge och Töresö Sockn med dess underliggiande Capell Nämbedöen och Dahleröön».² Den omfattar 23 sidor och uppvisar en förbluffande detaljriktighet, där de minsta verktyg — 1 st. fil à 1 ³/₄ öre — till och med angivits.

Emellertid var det ej enbart av nitälskan för sina underlydande hon avfattade denna skrivelse, vari en totalförlust på över 320,000 daler noteras. I sista stycket meddelas, att förutom den till hemman och enskilda knutna förlusten »så förlorar iag Rännta uti Sex åhrs tijd, Tretusende Twåhundrade Trettijo dahl Koppmt, effter Bönderna måste hafwa frijheet för det dhe upbygga hemmanen». Samma resonemang återfinnes i den Specifikation, som herr Claes Bonde till Edesnäs (Utö) inlämnade till tingsrätten. Förlusten för honom och de under sätesgården lydande bönderna belöpte sig till 94,000 daler. Därtill kom emellertid att »iag bortmister många Åhrs Räntor, innan sielfwa Sättegården och dess underliggande hemman blifwa opbygde och komma uthi fullt Bruuk igen».

Bland övriga klagande adelsmän har redan nämnts greve Nicodemus Tessin på Bo och greve Axel Sparre-Wrede till Östanå. Många av skär-

¹ RA 150.

² Ang. hennes ganska dubiösa äganderätt till angivna hemman se Jansson a. a. I, sid. 152.

gårdens hemman voro vidare förlänade rikets höga herrar, även om ej alla hade här belägna sätesgårdar. Sålunda ägde presidenten i Bergskollegium Gustaf Bonde flera gårdar i Frötuna skeppslag och ätten Fleming hade hemman i Värmdö socken.

Men det var för visso ej endast prästerskapet och adeln, som var illa ute, även om deras förhållanden äro bäst kända tack vare alla de klagoskrifter, de åstadkommit. Tyngsta bördan kom dock att vila på bönderna, varvid även gemene man utsattes för personlig utplundring, trakasserier och till och med livshot. Även på det fåtal platser som av någon anledning blevo »för fiendens brand förskonte» berövades åboerne all sin löseghedom, och på de gårdar, som brändes, hade ryssarna först genomsnokat allt under sin jakt efter värdefullt gods. Mycket var naturligtvis undångömt, men då det omtalas, att ryssarna, såsom på Norrö på Fjällång, upprivit stugugolvet förstär man, att de voro underkunniga om metoderna. Kontanta penningar, ringar, silverbägare och tennfat äro några av de dyrbarheter som uppräknas i längderna. Ej ens kläderna tillätos invånarna behålla enligt prästernas skildringar, och från Nämndö specificeras, att »pigan Elisabeth mistat 4 st. Särkar, samt säng- och gångkläder för sig och dess fattige moder». Överfall på de flyende omtalas också i de samtida skildringarna.

Ett dystert kapitel utgöra också de rapporter och rättegångshandlingar, som antyda, att ej heller bygdens egna invånare voro helt främmande för plundring av övergiven eller försvarslös egendom.¹ Tingsprotokollen nämna flera fall, där samvetslösa marodörer begagnat sig av den rådande förvirringen och antingen före ryssarna genomsökt de under så stor brådska lämnade gårdarna eller också lagt sig till med, vad man oförmodat påträffat i skogarna av de där undanstuckna ägodelarna. Särskilt hemsöktes herrgårdarna, där det mesta bytet var att vänta, och till vars förnäma ägare de underlydande kanske länge hyst agg. Där dessa tilltag upptäcktes, erhöilo emellertid de skyldiga stränga straff, trots sina försök att svänga sig med att de enbart tillvaratagit, vad de trott vara hittegods.

När äntligen den ryska eskadern den 19 augusti stack till havs genom Söderarmsgattet, lämnade den bakom sig en i grund förhärjad bygd. Nästan alla gårdar lågo i ruiner, gröda och skogar stodo avbrända, och redskap och bohag voro förstörda. Allt, vad den av krigets bördor redan

¹ RA, Domböcker, Sthlms län nr 41, 42 och 45.

betungade befolkningen under ett strävsamt liv byggt upp av kultur i en karg och svårbrukad bygd, hade på ett fåtal veckor totalt ödelagts. Verkningarna av det ryska anfallet hade i sanning lamslagit befolkningen, och man måste förundra sig över att livet åter kunde börja spira i denna förbrända trakt. Att bilda sig någon reell uppfattning om betydelsen av de lidna förlusterna är knappt möjligt, då värdesättningen så grundligt förändrats dels under dessa år, dels fram till våra dagar. Heckscher framhåller, att den allmänna myntförsämringen och särskilt den stora mängden mynttecken under Karl XII:s sista år ledde till omfattande rubbningar i penningväsendet och prisutvecklingen. Särskilt för åren 1716—19 iakttages, att priserna för alla varor ligga »långt högre under myntteckentiden än någonsin tidigare. Alla prisserier låta också år 1719 av naturliga skäl utgöra höjdpunkten . . .»¹ Härav följer, att man måste betrakta samtliga, i längderna anförda siffror med viss reservation och ha i minnet, att de gälla en värdesättning under en svår kristid. Vi kunna visserligen efter dåtida kostnadsberäkningar i siffror uttrycka skadornas omfattning men de förmå blott ge oss ett vagt begrepp om förhållandena, då vi ofta sakna ett adekvat jämförelsematerial. Inbördes kunna de dock jämföras, och med ledning av prissättningen på vissa produkter kunna vi — med ovan gjorda reservation — få en grov uppfattning om penningens köpkraft. För 100 daler fick man en ko och för 20—30 daler ett svin, medan en höna värderades till 1 1/2 daler.² Trots att längderna ej äro enhetligt förda kan man konstatera, att norra skärgården genomgående tycktes vara fattigare än den södra. I de fall värdet av lösöre och privata tillhörigheter specificerats, finner man för exempelvis Frötuna och Värmdö belopp växlande mellan i allmänhet ett par hundra och tusen daler. Endast säterier, såsom Idö och Östanå, upptagas till c:a 5,000 daler vardera — allt förutom byggnader. I södra skärgården däremot uppgår enbart lösöret för varje hemman till flera tusen daler, och t. o. m. torp och smålägenheter redovisa lösegenom till ett värde av 500 à 1,000 daler. Nedanstående tabell upptager en översikt av de största totalförlusterna för några gårdar, vars summor, som synes, uppgå till

¹ E. F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, I: 2 sid. 654 och tab. XII.

² På 1930-talet kostade en gammal ko, avsedd för slakt 175—200 kr. och en produktiv mjölkko 400—600 kr. En slakthöna kostade c:a 1:50 och en god värphöna c:a 4: — kr. (enligt upplysningar meddelade av Stockholm—Gävle Slakteriförening och Sveriges Fjädrfävelsförening).

betydande belopp. I de flesta fall gällde det ändå blott vanliga bondehemman om i allmänhet $\frac{1}{2}$ mantal på så relativt karga öar som exempelvis Nämndö och Ornö. Att ej några gårdar från norra skärgården kunnat medtagas, beror på att där endast lösöret och ej värdet av gården angivits i daler.

Totalförlust i daler kmt.¹

Älgö	12 200	Dalarö krog	29 300
Gåsö	13 400	Smådalarö	23 000
Gränö	10 200	Sundby (Ornö)	28 800
Östanvik (Nämndö)	36 000	Fjällång	53 900
Västanvik »	26 000	Edesnäs (Utö)	9 600
Västerby »	25 000	Utö gruva	80 000
Mörtö	28 800	» » inspektorn	50 000
Kymmendö	30 000	Nynäs gård	69 400

Med sådana stora poster för varje gård är det ej att undra på om Österhaninge socken med avseende på de i penningar omräknade skadorna kommer att framstå som en av de mest härjade. Med avseende på antalet härjade gårdar överträffas dock Österhaninge av både Ösmo och Sorunda, där befolkningen emellertid varit fattigare och gårdarna mindre. I den mån längdernas material tillåtit en siffermässig bearbetning, har här nedan sammanställts en tabell för härjningarnas ekonomiska betydelse för samtliga av anfallet berörda socknar i Stockholms län. Endast slutsummorna ha genomgående kunnat erhållas, medan uppgifterna i övrigt förete så stora olikformigheter, att närmare jämförelser nästan bli ogörliga. Ej ens totalsummorna för de olika socknarna kunna anses ge något begrepp om härjningarnas omfattning, — utöver det ekonomiska avbräck, de otvetydigt inneburo — ty de äro alltför influerade av det skiftande antalet gårdar och dessas art. I Tyresö exempelvis blevo blott två mindre hemman förstörda. Brännkyrka socken upptar även två brända ställen, men ett av dessa utgöres av ett stärkelsebruk till ett värde av över 25,600 daler kmt, vilket pressar upp denna sockens siffra onormalt högt.²

De flesta värdena i tabellen ha hämtats ur de till landshövdingen inlämnade »Extract Öfwer wederbörande Magistraters samtpt häradz-

¹ RA 150.

² Brännkyrka socken sträckte sig vid denna tid ända till Baggensfjärden, där stärkelsebruket låg vid Moranedet. (Angivet bl. a. på en karta i Krigsarkivet, Skärg. kartor XXII: 9 a.)

Tab. I. Uppskattning av värdet av förlusterna vid ryssarnas härjning av Upplands- och Södertörns kusten.

	Säterier (i mantal)	Hemman i mantal			Torp	Fast egendom daler s:mt	Lösöre och gröda daler s:mt	Summa daler s:mt
		Skatte	Krono	Frälse				
Öregrund						68,617: 7: —	32,611: 22: 16	101,228: 29: 16
Östhammar						8,500: —: —	7,516: 21: 8	16,016: 21: 8
Norrhälje						321,134: 29: 8	19,729: 14: 16	340,864: 12: —
Forsmarks bruk.								98,502: —: —
Ortala »								15,673: 16: 16
Hargs »								22,869: 1: 8
								595,154: 17: —
Börstil m. fl. ¹ ...		87 1/2	29 3/4	32 3/4	62	104,547: 26: 16	88,258: 10: 16	192,806: 5: 8
Häverö		59 1/2	3 1/2		15	21,519: 30: —	57,609: 14: —	79,129: 12: —
Väddö		46 3/4	1		8	21,912: 9: 8	38,506: 14: 16	60,418: 24: —
Vätö		19 1/4	9 9/16			11,020: —: —	16,951: —: —	27,971: —: —
Bro				3/4		333: 10: 16	506: 21: 8	840: —: —
Frötuna	11 1/2	22 1/4	8 5/8	21 5/12	11	13,592: —: —	23,731: 10: 16	37,323: 10: 16
Länna	5	17 7/12	1 3/4	7 1/4	13	23,823: 10: 16	24,960: 23: 8	48,784: 2: —
Riala	8 3/4	1 1/2		2 1/2	4	27,560: —: —	17,172: 30: 16	44,732: 30: 16
Åker	1		1 1/4	2	5	2,333: 10: 16	2,813: —: —	5,146: 10: 16
Värmdö ²	20	35 3/4	4 1/8	42 1/3	39	156,328: —: —	104,379: 26: 16	260,707: 26: 16
	46 1/4	281 1/8	58 1/3	109	157	382,970: 2: —	374,889: 24: —	757,859: 26: —
	Antal nomi- nati	Sammanlagd förlust av lös och fast egendom i daler k:mt						Sammanlagda för- lusten omräknad i daler silvermynt ³ c:a
Österhaninge ...	80	224,298: 16: —						74,765: —: —
Västerhaninge ..	10	23,551: 24: —						7,850: —: —
Tyresö	2	1,110: —: —						370: —: —
Ösmo	136	264,295: 16: —						88,980: —: —
Sorunda	110	150,346: 28: —						50,115: —: —
Brännkyrka	2	25,871: —: —						8,620: —: —
		Summa för Södertörnssocknarna						230,700: —: —
		» » Stockholms skärgård ⁴						597,460: 18: —
		» » dåv. Stockholms län ⁵						1,353,014: 11: —
		» » hela kuststräckan						1,583,714: 11: —

¹ Börstil, Edebo, Harg, Hökhuvud och Valö.

² med Sandhamn och övriga underliggande, nu självständiga socknar.

³ Härvid ha 3 daler k:mt omräknats = 1 daler s:mt.

⁴ Omfattande de dåvarande socknarna Vätö, Bro, Frötuna, Länna, Riala, Åker, Värmdö, Tyresö, Österhaninge, Västerhaninge och Ösmo.

⁵ d. v. s. utan Södertörn.

Fogdars inlefwererade Förteckningar uppå de af Fienden Ryssen . . . utj Julij och aug. månader upbrände Städer, Bruk, Kyrkior, Sätterijer med andre hemman, torp och lägenheter».¹ I det föregående ha visserligen ej behandlats härjningar i andra socknar än de till Stockholms skärgård hörande, men för jämförelsens skull ha dock i tabellen medtagits även de längre norrut på Upplandskusten liggande socknarna, vilka i nyssnämnda extrakt voro inräknade i länsredovisningen.

Det kan även vara av intresse att i detta sammanhang anföra motsvarande uppgifter från härjningarna längs övriga delar av svenska ostkusten, särskilt som hela södra delen av Stockholms skärgård redovisades i sammandrag för Södermanland. Enligt en samtida preliminär översikt skulle de ekonomiska förlusterna i de olika länen kunna skattas till i nedanstående tabell uppgivna belopp. Beräkningarna voro emellertid ej slutgiltiga, och som synes saknas flera betydande poster, exempelvis Norrköping och delar av Nyköping. Totalsumman kom därför att avsevärt överstiga fyra millioner daler smt. Wrangel² anser t. o. m., att värden för närmare sex millioner daler smt blevo förstörda i samband med det ryska angreppet. Som jämförelse nämner han, att hela dåvarande statsinkomsten under ett helt år uppgick till knappt fem millioner daler smt.

Tab. II. Totalsammandrag länsvis över uppskattade skador

Gävleborgs län	9,622: 4: 8
Uppsala län	701,530: 29: 16
Stockholms län	1,353,012: 11: —
Södermanlands län (utom några bruk och en del av Nyköping)	1,392,221: 1: 16
Östergötlands län (utom Norrköping och två säterier)	445,688: 1: 8
	<hr/> 3,902,076: 16: —

Mätt efter forna tiders förhållanden rörde sig förlusterna sålunda om oerhörda summor, och för det utarmade landet kändes slaget dubbelt betungande. Därtill kommer att den verkställda uppskattningen av skadorna endast kunde lämna ett fiktivt värde. Allt kan ju ej mätas i pengar, och under dessa olycksår måste — liksom under alla krigstider — ett flertal produkter ha varit hart när omöjliga att överhuvud taget uppbbringa. Relativt sett innebär även förlusten för den enskilde

¹ RA 150.

² Wrangel, a. a. sid. 92.

vida mer, än vad fogdens uppskattning angav. Ett par kor à 100 daler verkar ej så mycket, men om detta var gårdens hela kreatursbestånd, kan man lättare föreställa sig olyckans hela vidd, och i produktivt hänseende betydde sådant avgjort mera än en herrgårds måhända i penningar högre taxerade dyrbarheter.

Man kan ifrågasätta, om ej denna svåra olycka hade kunnat undvikas genom ett mer energiskt uppträdande av de styrande. Framför allt borde de med större kraft och förutseende ägnat sig åt att utrusta flottan, samt bättre ha planlagt truppernas rörelser. Till denna slutsats kommer Wrangel¹, som anser, att om man i god tid åt flottans iståndsättande anslagit endast fem procent av den summa härjningarna sedermera skulle kosta Sverige, så hade överamiralen Claes Sparre kunnat få åtminstone de femton linjeskepp, han ansett önskvärda. Samme författare anför även, att likvida medel faktiskt funnos tillgängliga. Regeringen saknade emellertid klar förståelse för situationens allvar och ägde ej heller kraft att fullfölja föreslagna intentioner. Tillsammans med de redan tidigt till Stockholm detacherade fartygen skulle annars en sålunda utökad eskader ha bildat en tillräckligt stor styrka för att avskräcka ryssarna från ett anfallsföretag i större skala mot våra kuster. Under sådana förhållanden är det mycket sannolikt att ryssarna ej vågat lämna sina skyddade baser, även om svenska flottan ej dristat sig att gå anfallsvis till väga.

Nu kunde emellertid de ryska härjningarna ostört fortgå, och de kommo sålunda att bilda det tragiska slutet på den svenska stormakts-tiden. De närmast följande åren förskonades visserligen Stockholms skärgård från förnyade ryska besök, men ej förrän efter freden — och knappast då heller — kunde invånarna känna sig säkra för ett upprepande av de hemska veckorna sommaren 1719. Man grep sig dock överlag raskt an med återuppbyggnadsarbetet, och det är förvånansvärt att se, hur snart byarna restes ur askan. Redan på skattdägningskartor från omkring 1730 framträda nämligen i grund härjade byar som åter fullt uppbyggda, men flera byar kommo att ligga i ödesmål några år, innan nya åbor åtog sig att åter hålla dem i hävd. Fem eller sex frihetsår från skatter beviljades i de flesta fall alla härjade hemman, även sådana som lågo under adelns säterier. Nästan utan undantag återvände invånarna till den gamla, av tidigare generationer grundade bygd, som nu låg förödd. Tungt var det arbete, som väntade dem och fattigdom

¹ Wrangel, a. a. sid. 92—98.

blev länge deras lott, som på de svartnade grunderna började timra sina enkla tjäll. Kärleken till den egna torvan och den trakt, som trots sin karghet och sitt utsatta läge dock var deras hembygd, övervann emellertid besvärigheterna, och med tiden blev olycksåret 1719 blott ett minne, som likväl aldrig skulle förblekna.

Bertil Hedenstierna.